

Essay

Virussen, armoede en ‘beschaafde zeden’: waarom we de ziektekiemen zijn gaan verjagen¹

Chloé Leprince

France Culture

Luc Vanmarcke

KU Leuven

luc.vanmarcke@kuleuven.be**Inleiding bij vertaling****Een Nederlandse socioloog**

Wie op de Franstalige versie van Google de eigen naam ‘Goudsblom’ als term intikt, ziet op de tweede pagina van de zoekresultaten de link <https://www.franceculture.fr/histoire/les-virus-les-pauvres-et-les-moeurs-civilisees-pourquoi-sest-mis-a-chasser-les-germes> oplichten. Het betreft een bijdrage van de sociaalwetenschapster en journaliste Chloé Leprince aan de webpagina van France Culture, de cultuurzender van de staatsomroep Radio France, geschreven naar aanleiding van de ontegenzeggelijk indrukwekkende radio- en televisietoespraak, die de president van de republiek, Emmanuel Macron, een dag eerder hield. In dit prevelement verdedigt Macron de stringente voorzorgsmaatregelen, door de bestuurlijke staatsoverheid gedecreteerd met als doel de COVID-19-pandemie, welke ook in Frankrijk, meer bepaald in de regio’s Le Grand Est en Île-de-France, waanzinnig woedt, zo goed als mogelijk in te dammen. ‘Nous sommes en guerre’ [‘We zijn in oorlog’], vuurt Macron zes keer na elkaar op

¹ Dit is een vertaling van het artikel ‘Les virus, les pauvres et “les mœurs civilisées”: pourquoi on s’est mis à chasser les germes’, van de eerste auteur, dat op 17 maart 2020 verscheen op de website *France Culture* (<https://www.franceculture.fr/histoire/les-virus-les-pauvres-et-les-moeurs-civilisees-pourquoi-sest-mis-a-chasser-les-germes>). De vertaling, evenals de inleiding, is verzorgd door de tweede auteur.

---

zijn publiek van luisteraars en kijkers af.

De bijdrage aan de genoemde webpagina is passend geïllustreerd met een weergave van het doek *L'Inhumation précipitée* (1854) [De overhaaste teraardebestelling], van Antoine Wiertz (1806-1865) dat zich in Brussel (Elsene) in het Wiertzmuuseum bevindt.

Leprince vermeldt in haar tekst 'een Nederlandse socioloog', van wie een artikel, onder de titel 'Les grandes épidémies et la civilisation des mœurs' [De grote epidemieën en de beschaving van de zeden], in 1987 in vertaling verscheen in het tijdschrift *Actes de la recherche en sciences sociales*² en dat door Pierre Bourdieu (1930-2002) in de televisiedocumentaire *La Sociologie est un sport de combat* [De sociologie is een gevechtssport] terloops wordt geciteerd. 'Die "Nederlandse socioloog" heet Johan Goudsblom', zo schrijft Leprince.

Serendipiteit: de bijdrage van Leprince verschijnt op de dag van het overlijden van Johan Goudsblom, 17 maart 2020. Hoe weinig bekend Goudsblom, en de Nederlandse of, ruimer nog, de niet-Franse sociologie, in Frankrijk wel is, blijkt hieruit dat van het ontslapen van Goudsblom, ook in de geüpdatete versie van het artikel, in geen enkel opzicht gewag wordt gemaakt.

Haast nog meer onwaarschijnlijk: in een tekst, gesteld in een voor het overige vaker hoogst idiosyncratisch idioom, waarin de Franse academische wereld zich graag wegsluit, is het adjectief 'néerlandais' dubbel fout gespeld – een maal als 'néerlandais' en iets verder als 'néerlandais'.

Universeel functionalisme

Structuurfunctionalistisch georiënteerde vakgenoten, extra alert voor het axioma van – wat heet – 'het universeel functionalisme', zullen geheid genieten, nu ze hun premisses ten overvloede bevestigd weten, om reden van de vloedgolf aan tussenkomsten, waarmee sociologen, en aanverwanten, in de maalstroom van de huidige COVID-19-pandemie alvast de Vlaamse en Belgische dag- en weekbladpers nageenog stalken, met als doel hun onmiskenbare maatschappelijke nut – en met dat al de functionaliteit van de COVID-19-pandemie voor de sociologische professie – tentoon te spreiden.

Corona is gemeen. Het is een '*wicked problem*'. [...]

Letterlijk vertaald is het een lastig, [een] netelig, gemeen probleem. Het [...] is uniek, de volledige omvang [ervan] noch de precieze oplossing [ervoor] zijn gekend. Typisch voor de [...] complexiteit die bij zo een '*wicked problem*' hoort, is dat elke betrokkene de zaak anders kan bekijken, allemaal met een beetje waarde en een beetje niet-waarde. [...]

---

² *Actes de la recherche en sciences sociales*, (1987) 69, [themanummer: 'Épidémies, maladies, médecins'], pp. 3-14. Het tijdschrift *Actes de la recherche en sciences sociales* is in 1975 mede door Pierre Bourdieu gesticht.

Op samenlevingsvlak neigt er bij zo'n crisis snel een tendens naar een 'dominante logica', momenteel is dat de medische, vooral virologische [en epidemiologische] kijk op de publieke gezondheid. [...]

Als we de Corona-crisis [echter] als een 'wicked problem' benaderen [d]an moeten we het probleem [...] breder aanpakken, niet enkel als een medisch maar als een maatschappelijk probleem. [...] De Corona-crisis toont pijnlijk aan dat [...] monodisciplinaire crisisbeheersingsmethodes niet werken voor het bestrijden van 'wicked problems' [...].³

[O]ok sociale wetenschappers hebben een rol te spelen. Hoe essentieel ook, belangengroepen benaderen maatregelen niet vanuit de samenleving als geheel en bestendigen vaak ook de ongelijke maatschappelijke verhoudingen.

[Medische] experts moeten de ruim beschikbare sociaalwetenschappelijke kennis over de samenleving meenemen in hun adviezen aan de overheid.⁴

Theoretische relevantie

Onverminderd het altijd pertinente van autokritiek, paradoxaal genoeg mogelijks aangeblazen vanuit het structuurfunctionalistische paradigma, of – zo je wilt – onderzoeksprogramma, voor zover dit aanleiding betekent tot milde zelfspot eerder dan gallig cynisme, en de ermee samengaande vereiste beroepsmatige bescheidenheid, houdt de besliste relevantie van Goudsbloms historisch-sociologische interpretatiemodel intussen moeiteloos stand en blijkt hoe performant diens maatschappij- en menswetenschappelijke bevindingen tot en met vandaag vermogen te werken, om de sociale functioneringsmodi bij de manifestatie en daaropvolgende bestrijding van pandemieën te ontleden.

In een uitstekende inleiding weet de redactie van de *Actes de la recherche en sciences sociales* haarfijn de signatuur van Johan Goudsbloms bijdrage te markeren die, in de gerichtheid op de wording in de tijd en werking van de dialectiek tussen individuele handelingsvariabelen, enerzijds, en feitelijke respectievelijk symbolische sociale-contextvoorwaarden, anderzijds, ideaaltypisch mag heten voor proces- respectievelijk figuratiesociologische onderzoeksstrategieën, met een kritiek op het voortduren, handhaven en rechtvaardigen van maatschappelijke kansenongelijkheden als steeds terugkerende uitkomst:

Tegenover het vandaag algemeen aanvaarde idee van een 'hygiënische' bepaling van de veranderingen van de zeden sinds de Middeleeuwen, laat de analyse van de relaties tussen sociale structuren en de omgang met grote epidemieën, geïnspireerd door het onderzoek van Norbert Elias, de inzonderheid maatschappelijke determinaties zien die een 'hygiënische blik' precies mogelijk maken.

---

³ Blog: 'Corona is gemeen. Het is een "wicked problem". De dwang is er, nu nog de drang.' Geschreven door Bart Cambré, Hugo Marynissen en Geert Van Hootegem. https://hiva.kuleuven.be/nl/nieuws/nieuwsitems/blog_wicked_problem (laatst geconsulteerd: 4 mei 2020).

⁴ Stijn Oosterlynck: Er is meer nodig dan medische expertise. *De Standaard*, 31 maart 2020.

Doorheen de studie van [...] epidemische ziekten [...] is het mogelijk om de sociale voorwaarden van de representatie van besmettingen en van de preventieve praktijken die ze veroorzaken te reconstrueren, waaronder in het bijzonder de procedures van sociale uitsluiting.⁵

Ten oorlog... tegen sociale ongelijkheid

Inmiddels is [de] oorlog een feit, en net als in elke oorlog zijn er weer belangrijke verschillen tussen de wijze waarop mensen [...] deze nieuwe realiteit moeten aanvaarden. Op hetzelfde moment dat het veelkoppige gezin op zevenhoog het sap uit een leeg blikje TV-worstjes deelt, laat een boogscheut verder de heer des huizes een niet te versmaden *filet pur* aanrukken, die hij verorbert met een aardedonker flesje wijn erbij. De tuinen van nu zijn de schuilkelders van weleer, en die van jou is groter dan de mijne, terwijl voornoemd gezin op de – wat was het? – zevende verdieping alleen maar van het groene gras aan de overkant kan dromen. Ongelijkheid is een zekerheid, en in die zin doen de [huidige] tijden, raar als zij dan ook mogen zijn, alsnog behoorlijk vertrouwd aan.⁶

De sociologische wetenschapsbeoefening kan zeker niet straffeloos tot een, in het bijzonder economisch-sociale ongelijkheidskunde, niet zelden neomarxistisch van inspiratie, worden teruggeschroefd. Tegelijkertijd blijft de evidentie als een onweerlegbaar wrang blok uitsteken dat

sociale ongelijkheid ook in crisissituaties grote gevolgen heeft [...]: het is juist het sociale gewone in deze buitengewone [...] toestand. Toch kunnen we maar beter nooit wennen aan sociale ongelijkheid: moreel gezien moet ze buitengewoon blijven.⁷

---

⁵ *Actes de la recherche en sciences sociales*, (1987) 69, [themanummer: 'Épidémies, malades, médecins'], p. 3 (eigen vertaling).

⁶ Christophe Vekeman: Het goede aan de oorlog. *De Standaard*, 21 april 2020.

⁷ Rudi Laermans: Moeten de sociologen mee aan tafel schuiven? *De Standaard*, 1 april 2020.

Virussen, armoede en ‘beschaafde zeden’: waarom we de ziektekiemen zijn gaan verjagen⁸

Michel de Montaigne (1533-1592) of Desiderius Erasmus (1466, 1467 of 1469-1536) konden nog verkassen om epidemiehaarden te ontvluchten. Vierhonderd jaar later, wordt het ‘algemeen belang’ ingeroepen om het opleggen van quarantainemaatregelen af te dwingen en zodoende de verspreiding van een virusbesmetting te beteugelen. Een Nederlandse socioloog evenwel gaat terug in de tijd en deconstrueert het altruïstische hygiëne-ideaal, genaamd ‘tous ensemble’.

Sinds de krachtige opmars van COVID-19 en de vermenigvuldiging van door de staatsoverheid afgekondigde preventiemaatregelen ertegen, wordt veelvuldig gewezen op de terugkeer van de ‘gelijkheid voor de wet’ en het ‘algemeen belang’ in het publieke-beleidsvertoog. Weliswaar komt de term ‘algemeen belang’ niet expliciet voor in het verbatim van de toespraak die president Emmanuel Macron op maandag 16 maart hield. Maar hij zei wel: ‘Ik vraag u uw verantwoordelijkheden op te nemen allen samen [*tous ensemble*]’. En de tekst van zijn interventie mobiliseert het beeld van een ‘Heilig Verbond’⁹. Die troep echoot de *imaginatio* van een transcendentale band tussen alle Fransen van hyperdiverse achtergronden die zich in oorlogstijden kennelijk telkens weer vermag te manifesteren – Macron herhaalt zes keer ‘We zijn in oorlog’.

De idee van een ‘Heilig Verbond’, zoals ze zich al vaker langs sluipwegen heeft opgedrongen, kan gedeeltelijk worden gedeconstrueerd: tijdens de Grote Oorlog bijvoorbeeld, hief de rolverdeling op het militaire terrein en in de schoot van het leger de verschillen inzake sociale afkomst verre van op. Evenmin trouwens als de risicoblootstelling, ook al telt de geschiedenis uitzonderingen: zo stierven in ’14-’18 bijvoorbeeld drie keer zoveel normaliens¹⁰ als andere officieren, voortkomend uit *Grandes écoles*¹¹. Voor het grootste deel waren dat zonen van (zeer) gegoede families, die niet alleen dienden als officieren – dat hoeft niet te verwonderen –,

---

⁸ Vertalen is een ongemakkelijke opdracht: het blijft laveren tussen de Scylla van vasthouden aan de letter van de oorspronkelijke tekst en de Charybdis, je enige vrijheid van bewerking te veroorloven, ten einde het leesplezier van de vertaling te verhogen. Waar mogelijk of noodzakelijk volgt onderstaande transcriptie het origineel nauwgezet, waar wenselijk of opportuun is ze enigszins ongebondener. De noten zijn van de vertaler.

⁹ ‘L’Union sacrée’ is de naam, in Frankrijk, gegeven aan de beweging van politieke toenadering die de Fransen van de meest diverse tendensen, politiek of religieus, bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog heeft verenigd. De term werd voor het eerst gebruikt in de Kamer van Afgevaardigden op 4 augustus 1914, door de President van de Republiek, Raymond Poincaré (1860-1913-1920-1934), in zijn boodschap aan de Verenigde Vergadering. Alle politieke partijen en linkse vakbondsorganisaties, in de eerste plaats de CGT (Confédération générale du travail) en SFIO (Section française de l’Internationale ouvrière), zegden hun steun toe aan de staande regering-Viviani I (juni 1914-augustus 1914).

¹⁰ De term ‘normalien’ verwijst in eerste instantie naar een leerling, student, oud-leerling of oud-student van een *École normale* (ENA) of van een *École normale supérieure* (ENS). De auteur, Chloé Leprince, is zelf alumna van de ENS-PSL (Paris Sciences et Lettres).

¹¹ De *Grandes écoles* zijn staatsinstellingen van hoger onderwijs, verspreid over heel de hexagoon. Ze ontstonden halverwege de achttiende eeuw uit onvrede van de politieke wereld met de universiteiten. Hun alumni vullen tot vandaag een groot deel van de leidinggevende kaders van Frankrijk. Er studeren ook relatief weinig studenten van bescheiden afkomst af. Het Collège de France, waar Pierre Bourdieu de leerstoel Sociologie bekleedde, is evenmin als de *École des hautes études en sciences sociales* (EHESS) en het Institut d’études politiques (IEP - SciencesPo), een *Grande école*, maar een *Grand établissement d’enseignement supérieur*.

---

maar bovendien haast plichtmatig werden ingelijfd bij de infanterie, het dodelijkste wapen.

Geen vrijbrieven bij een Heilig Verbond

Uiterekend op het moment waarop veel Parijzenaren de stad ontvluchtten en de buitengebieden gingen opzoeken, net zoals in Spanje de inwoners van Madrid zich op weg hadden begeven naar de Costa Brava of naar het platteland, dat vooralsnog gespaard bleef, speehte Emmanuel Macron op maandagavond 16 maart 2020:

We komen er zeker, waarde landgenoten, door verenigd te zijn, in solidariteit. Ik vraag u allen samen uw verantwoordelijkheden op te nemen en niet toe te geven aan welke paniek dan ook, om de opgelegde beperkingen te accepteren, ze te dragen, waar nodig toe te lichten, en ze vooral op uzelf toe te passen. Wij allemaal zullen ze toepassen op onszelf; er zullen geen vrijbrieven zijn. Ik vraag u allen, ook hier, om niet toe te geven aan mogelijke angsten, laat staan aan bandeloos gedrag.

Gelijkheid voor de wet in het licht van de dreiging? Een ‘openbaring’ van het algemeen belang, vastgepend aan een gemeenschappelijk lot, dat krachtiger is dan klassengrenzen¹²? In de documentaire film *La Sociologie est un sport de combat* van Pierre Carles¹³, die dateert uit 2001, zagen we Pierre Bourdieu verwijzen naar ‘een onderzoek, uitgevoerd door een Nederlandse socioloog’:

Hij heeft laten zien dat in de achttiende en negentiende eeuw de vooruitgang op het gebied van hygiëne bevorderd is geweest door het feit dat de grote epidemieën, van pest en dergelijke, de klassengrenzen overschreden. Dat wil zeggen dat toen er een pestepidemie uitbrak, die niet ophield van woeden aan de randen van de volkswijken: ze was fataal voor iedereen, niet in het minst voor de bourgeoisie. Er werd dus riolering aangelegd, en een reeks aan maatregelen op het gebied van hygiëne genomen; maatregelen van ‘algemeen belang’, die bedoelde karakterisering vooral verkregen in zoverre ze ook de dominante klassen aanbelangden. Nou, als zich vandaag in Tsjernobyl¹⁴ een kernramp voordoet, zal de aanwaaiende radioactieve wolk die vrijgekomen is, evident niet stoppen bij de Oder-Neißegrens. Niet bij de Rijn, en evenmin aan de limieten van het zestiende

---

¹² Ofschoon theoretisch incorrect gebruikt de auteur recurrent de termen ‘stratum’, ‘laag’, ‘klasse’ en ‘stand’ door elkaar.

¹³ Pierre Carles (1962-) is een Franse cineast, die vaak wordt vergeleken met Michael Moore (1954) voor zijn gebruik van de documentaire vorm om de mainstream media, welke hij beschuldigt van belangenverstrengeling, aan te klagen.

¹⁴ De naam van de Oekraïense (toen nog de Sovjet-Unie) stad Tsjernobyl, gelegen nabij de grens met Wit-Rusland, is onlosmakelijk verbonden met het ernstige ongeval met een nucleaire reactor dat er zich voordeed op 26 april 1986.

---

arrondissement¹⁵. Dus, op dat moment doen we aan een mede-klassebelanggebonden milieuhygiëne.

Die ‘Nederlandse socioloog’ heet Johan Goudsblom. Geboren in de jaren dertig, is hij allicht niet zeer bekend in Frankrijk. Na zijn studies sociale psychologie tot hoogleraar benoemd aan de Universiteit van Amsterdam, werkte hij nauw samen met Norbert Elias tot aan diens overlijden in 1990. In 1987 publiceerde Goudsblom in het tijdschrift *Actes de la recherche en sciences sociales* een artikel, vertaald en bewerkt door de sociologe Francine Muel-Dreyfus¹⁶, dat tot op vandaag bijzonder interessant om lezen blijft.

De neus, de herberg en de mond

Het artikel draagt als titel ‘Les Grandes épidémies et la civilisation des mœurs’ [De grote epidemieën en de beschaving van de zeden] en is rechtstreeks verankerd in de denkwereld van Norbert Elias. Vertrekkende van het in herinnering brengen van de neus, die men in de middeleeuwen niet in de elleboog¹⁷ maar met de vingers snoot, en halt gehouden bij de herberg, waar men aan *food sharing* deed, zonder enig ander tafelgerei dan een grote gemeenschappelijke schotel, en mes en drinkbeker die van mond tot mond ging, gaat Goudsblom verder met hetgeen voor de hand lijkt te liggen:

Onze gedragsregels zijn veranderd; en de meest overtuigende verklaring voor deze evolutie lijkt te zijn dat die moderne normen te danken zijn aan een beter begrip van hygiëne.

Behalve dat je over deze gedragsveranderingen, als toonbeeld van de vooruitgang die is geboekt, vandaag misschien nauwelijks nog iets zou vernemen, zo het louter ging over een civilisatie middels Kleenex en vork. Waar Johan Goudsblom ‘een poe- pie laat ruiken’¹⁸, is wanneer hij in de volgende zin schrijft:

We beschouwen onze eigen manieren als gezonder en we zijn geneigd toe te ge-

---

¹⁵ Het zestiende arrondissement, een van de twintig arrondissementen van Parijs, ligt op de rechteroever van de Seine, in het westen van de stad. Het ‘seizième’ figureert, alvast in de collectieve verbeelding, vaker als een ‘getto van superrijken’, waar die *grande bourgeoisie*, middels sociale sluiting, een uitgesproken wij-zij-gevoel van meerwaarde cultiveert. Hoe dan ook kennen de meeste woonwijken van het zestiende arrondissement een bijzonder hoge concentratie aan grote fortuinen. In 2011 werd geschat dat ongeveer één op de tien huishoudens er een ISF, *Impôt de solidarité sur la fortune*, betaalden. Die vermogensbelasting is, voor het overige, per 1 januari 2018 gefinetuned tot een louter-onroerendvermogensbelasting, *Impôt sur la fortune immobilière*.

¹⁶ Tot haar opruststelling was Francine Muel-Dreyfus (1940) verbonden aan het Centre de sociologie européenne (CSE), dat zelf gerelateerd is aan de École des hautes études en sciences sociales (EHESS).

¹⁷ Op het eerste gezicht paradoxaal in dat geval is dat de zegswijze in het Frans ‘ne pas se moucher du coude’ betekent: ‘een hoge dunk hebben van zichzelf’.

¹⁸ In de originele Franse vertaling wordt hier allicht gespeeld op de fonetische en orthografische similariteit – ofschoon beide uitdrukkingen een volstrekt andere etymologische genese kennen – tussen ‘(se) moucher’, snuiten, en ‘faire mouche’, raak treffen; een *jeu de mots* dat lastig in het Nederlands om te zetten is.

---

ven dat ze op een rationele wijze zijn tot stand gekomen, als het gevolg van wetenschappelijke en praktische kennis inzake ziektepreventie. Die gedachtegang laat ons toe onze gewoontes zowel te verklaren als te rechtvaardigen. We gaan uit van een autonome ontwikkeling in de richting van ‘hygiënisering’, bepaald door de hoe langer hoe meer ‘verlichte’ aandacht en belangstelling die we voor gezondheidsproblemen koesteren.

Sofisme-alarm

Nochtans betreft die ‘hygiënisering’ voor Goudsblom, die denkt in het verlengde van Elias, een sofisme. Veeleer is het andersom gegaan, namelijk eenmaal de sociale interactiepatronen tussen individuen zich al gewijzigd hadden, *a posteriori* dus, zijn die in zekere zin verklaard, genormeerd en beargumenteerd. Dit alles gewaarmerkt met het label ‘hygiënisch correct’, wat niet alleen zijn uiting vindt in de gezondheidsvoorschriften, maar ook in een overmaat aan machtigingen ten aanzien van het staatsbestuurlijke apparaat, dat hierbij een beroep doet op bijvoorbeeld instanties voor wets- en ordehandhaving, zoals defensie en politie, of handelend optreedt middels een uitgebreide belastingwet- en regelgeving.

Hoe dan ook, de ziekteprevalentie onder de onderscheidene sociale strata was ongelijk¹⁹, en Goudsblom herinnert eraan dat, in het aangezicht van de pest, de aanscherping van sanitaire veiligheidsvoorschriften evenmin op een uniforme wijze werd toegepast. De pest verscheen in Europa in de veertiende eeuw en decimeerde ongeveer een derde van de bevolking van het Oude Continent. Ze sloeg in onregelmatige episodes die hoogstens zes maanden duurden tot de achttiende eeuw toe, met een mortaliteitsratio tussen de twintig en vijftig procent bij de laatste golven. De Nederlandse socioloog schrijft:

De rijken ontsnapten hoe langer hoe meer aan de pest, omdat telkenmale de ziekte uitbrak, ze zich wisten terug te trekken op hun buitenhoven. De armen hadden over het algemeen niet de middelen om de gezondheidsregels te gehoorzamen en ze waren zeker niet geneigd om samen te werken met een bestuurlijke staatsoverheid die weinig anders leek te bieden te hebben dan ze met geweld in een pesthuis te lozen.

Goudsblom besluit vervolgens:

Afgezien van specifieke maatregelen zoals scheepsquarantaine, lijkt de routine

---

¹⁹ In de oorspronkelijke tekst staat ‘ne pas toucher à la même enseigne’. In de zestiende eeuw werd de term ‘enseigne’ gebruikt om de commerciële naam van een ambachtswinkel of gelegenheid, in het bijzonder van een herberg, aan te duiden. De gewoontevoorschriften waren zo dat wie er met name halt hield voor brood, bad en bed, op dezelfde wijze bediend werd als welke reiziger ook. Kon je daarmee niet instemmen, dan stond je niets anders te doen dan een andere ‘enseigne’ op te zoeken.

---

van het gewone leven, dat van de pestvrije perioden, niet significant veranderd te zijn geweest door perioden van epidemieën.

Alles lijkt te wijzigen met de komst van syfilis, waartegen dezelfde vermijdingsstrategieën veel minder effectief zullen blijken te zijn dan die tegen de pest. De socioloog verwijst naar Erasmus en Montaigne, die respectievelijk in de vijftiende en zestiende eeuw, juist toen Europa syfilis ontdekte, ‘de vrijheid hadden hun woonplaats te kiezen om aan de pesthaarden te ontkomen’, en hij concludeert:

Tegen de nieuwe ziekte leek deze receptuur, op de vlucht slaan, nutteloos. Ze verspreidde zich op een veel clandestienere wijze, en het leek erop dat iedereen, rijk of arm, zich er voortdurend tegen moest wapenen.

‘Nieuwe pokken’²⁰, schone lakens en de verzorgingsstaat

Het is in die tijd dat de openbare badstoven beginnen te verdwijnen; ze waren trouwens al grotendeels doods geworden, tegelijkertijd met het binnensluipen van de ziekte, die toentertijd ‘nieuwe pokken’ werd genoemd. En op dat moment ook merken we, onder de pen van Erasmus bijvoorbeeld, dat overwogen wordt ervan af te zien om herbergklanten te laten slapen in de lakens van die van de vorige nacht. En je kunt in zijn geschriften zien dat tot en met edellieden gevat worden.

De riem zal pas echt worden toegehaald²¹ met de opmars van cholera, die tegen 1830 vanuit Azië in Europa ontscheept. Een verwoesting en, heel snel, een heftige strijd, die in verhouding stond tot de angst die deze nieuwe ziekte opwekte. Goudsblom roept het implementeren van ‘gezondheidsacties’ voor de geest, door te onderstrepen dat het, net als eerder bij de pest, de openbare besturen zijn die de leiding nemen over de strijd tegen de pandemie, dat wil zeggen: de installatie van wat dan nog niet bekend staat onder de noemer ‘verzorgingsstaat’, maar wel voortkomt uit het prille toonzetten van een publieke-overheidsbeleid, mikkend op het uitroeien van het nieuwe ‘zwarte beest’²².

Behalve dat wie beter gesitueerd is, zich nu hardnekkig blijft verzetten: een editoriaal in de *Times*, gedateerd augustus 1854, laat zien dat de meer bevoorrechte lagen een soort van overtuiging deelden dat de ziekte vooral de armen zou treffen – die overigens precies om die reden des te gevaarlijker werden gevonden. Het genoemde hoofdartikel zegt bijvoorbeeld:

---

²⁰ ‘Pokken’ wordt in het Frans vertaald als ‘variole’ en ook als ‘petite vérole’; ‘vérole’ is een synoniem uit het volkse taalgebruik voor ‘syphilis’. Zie Gustave Flaubert (1821-1880): ‘Le bonheur est comme la vérole: pris trop tôt, il peut gêner complètement la constitution’ (*Correspondance*, aan Louise Colet, 1853).

²¹ ‘Franchir le cran’ is een vrij ongebruikelijke uitdrukking in het Frans. Larousse definieert ‘cran’ als ‘een inkeping, gemaakt in een hard lichaam om een ander op te hangen of te dienen als stop; een gaatje, gebruikt als stop in een gordel of riem’. Figuurlijk staat ‘cran’ voor ‘zekerheid’, ‘zelfvertrouwen’. ‘Avoir du cran’ betekent ‘moed hebben’, ‘durven’. In het lokale idioom van de Côte d’Opale (Hauts-de-France) ten slotte, is ‘cran’ ‘een smalle vallei, omgeven door kalksteenruïnen, met uitzicht op de zee’; de vertaling ‘De kaap zal pas definitief worden gerond [...]’ had dus allicht ook gekund.

²² ‘Zwarte beest’ is een leenvertaling uit het Frans, frequent voorkomend in de Belgisch-Nederlandse sporttaal; de ‘Zwarte Dood’ is de naam voor de pestpandemie die tussen 1346 en 1351 in Europa woedde.

We verkiezen het risico te lopen cholera op te doen, boven dat we om gezond te blijven worden onderworpen aan allerlei beperkingen.

Die ontkenning zal naderhand slechts gedeeltelijk ontkracht worden, maar in ieder geval pas wanneer de *upper class* er eenmaal bewust van is dat ze evengoed binnen het bereik van de ziektekiemen ligt... omdat de 'miasma's' dermate fluks van de proletensloppen naar de burgerlijke bel-etages springen. Het is in de eerste plaats in dit perspectief dat de meest welgestelde sociale lagen het uitrollen van een publieke-gezondheidsbeleid zullen overwegen: beschermen wie het meest 'bescheiden' is ten einde zichzelf te beveiligen, in een tijd waarin er geen sprake meer kan zijn van het de stad uitwijzen van lepralijders – zoals dat in de middeleeuwen het geval was.

Korte tijd later, omstreeks 1910, zullen alle grote Europese steden voortaan uitgerust worden met een rioleringsnetwerk, een ondergronds verbonden stelsel aan gresbuizen, die door keramiekfabrieken in de volle boom van de Tweede Industriële Revolutie massaal worden geproduceerd. Het zal het einde betekenen van de cholera-epidemieën, en het begin van de veralgemening van het gebruik van faienceaardewerken tegels in badkamers – en in de metrogangen en -stations.

Over de auteurs

Chloé Leprince werkt als journalist voor France Culture, een publieke culturele radiozender. In haar werk staan vaak actuele en klassieke sociologische vraagstukken centraal.

Luc Vanmarcke is emeritus-docent aan de Vives-hogeschool Kortrijk (België), de Arteveldehogeschool Gent (België) en, in het kader van een Interreg-programma European Studies, aan de Université Charles-de-Gaulle/Lille III in Rijsel (Frankrijk). Actueel is Luc Vanmarcke ere-ambtelijk verbonden aan het Centrum voor Sociologisch Onderzoek van de KU Leuven (België), in het statuut bijzonder academisch personeel (BAP)/academisch consulent.